

All diese Mängel mindern aber keineswegs den hohen Wert und die Bedeutung dieses Werkes für die Entwicklung der numismatischen Wissenschaft in Slowenien. Es zeigt aber gleichzeitig auch, daß trotz der Anwendung der elektronischen Bearbeitung nicht der Mensch ersetzt werden kann. Eine derart groß angelegte Arbeit kann einfach nicht nur von einem einzelnen Menschen verfaßt werden. Derartiges wird auch in Zukunft ein Teamwork bleiben müssen.

Die zahlreichen Aufnahmen sind, soweit das das Material erlaubt hat, von bester Qualität; die graphische Darstellung sehr aufwendig, man kann sagen luxuriös. Gewiß zu aufwendig gestaltet, wenn man in erster Linie den wissenschaftlichen Charakter dieses Nachschlagewerkes in Betracht nimmt. Doch ist das Buch offensichtlich auch weiteren Kreisen zugeacht worden so dürfte dann der hohe Aufwand auch kommerziell gesehen berechtigt sein.

Das Lexikon ist zweifellos ein gutes und wichtiges Buch das ohnegleichen für das betreffende Gebiet ist. Eine Übersetzung in eine Fremdsprache wäre nicht nur seitens des interessierten Forscher wünschenswert, sondern auch allgemein zu empfehlen. Denn bei der immer mehr sich entwickelnden numismatischen Wissenschaft werden Gebiete unabwendbar aufgeteilt werden müssen um sie so auch übersehbar zu machen. Eine Überprüfung des Bestandes und eventuelle Nachträge werden den Inhalt des unentbehrlichen Werkes gewiß noch bereichern. Während der Drucklegung dieser Besprechung wurde bereits bekannt, daß die Neuerscheinung begeistert aufgenommen wurde und bereits eine Gesamtübersetzung in kroatischer Sprache in Zagreb demnächst erscheinen wird.

Efrem M. PEGAN

Håkan Karlsson: *Being and Post-processual Archaeological Thinking. Reflections upon Post-processual Archaeologies and Anthropocentrism.* Gotare. Serie C, Arkeologiska Skrifter 15. Göteborg 1997. ISBN 91-85 952-54-0. 130 strani besedila, 16 strani referenc, 3 strani kazala, 7 ilustracij.

Zadnja desetletja so arheologi v teoretskih besedilih nekoliko bolj širokosrčno odprli vrata filozofiji. Čeprav je ta prejtujka kot prijateljica celo tistim, ki jim teorija že dolgo ni več strašljiva neznanka, si moramo priznati, da brez nje arheologija ne zmore več, kadar poskuša razumeti lastno identiteto. Zaradi bojazni pred očitki, da se predajamo "filozofiranju",

nam Derrida, Gadamer, Ricoeur in še mnogi drugi pisci ne smejo biti samo neznanci s filozofskih polic, saj brez poznavanja njihovega dela ne moremo razumeti nekaterih postprocesualistov. A tudi površno paberkovanje po "filozofskem polju" ne zadošča, če se nočemo uvrstiti na seznam tistih, ki jim kritiki očitajo modnost.

Nemški mislec Martin Heidegger vstopa na arheološke strani šele v zadnjih treh letih¹ in veselimo se lahko, da se je švedski arheolog Haakan Karlsson tako zgodaj lotil temeljitega kritičnega pretresa njegovih razmišljanj in nam jih približal v esejistični obliki. Toliko bolj nas razveseljuje dejstvo, da je besedilo napisano v angleščini, saj tako ne bo moglo - kot marsikatera skandinavska teoretska misel doslej - spolzeti mimo nas neopazno.

Za nekoga, ki mu današnji čas namenja mesto med največjimi misleci tega stoletja, je Heideggrova vključitev v arheologijo seveda zelo pozna. V opravičilo zapoznelosti govori dva razloga. Prvi je v njegovi politični kontroverznosti, ki ga je zaradi odobravanja nastopa nacionalsocializma pripeljala do tega, da so ga v številnih filozofskih okoljih proglasili za persono non grato, njegova razmišljanja pa za dolgo prepustili zavestni pozabi. Drugi razlog tiči v izjemno težki razumljivosti njegovih besedil, ki zaradi zapletenega jezikovnega sloga spravljajo v prenekatero zagato celo filozofe, kaj šele arheologe. Tako lahko srečamo pri njegovih sopotnikih Karlu Jaspersu in Krzysztofu Pomianu pritoževanje nad jezikom, nasprotno pa je bil Walter Jens njegov navdušeni občudovalec prav zaradi jezikovne umetnosti.²

Naključje je hotelo, da smo hkrati s Karlssonovim prizadevanjem dobili tudi slovenski prevod Heideggrove knjige *Sein und Zeit*,³ ki je najgloblje zaznamovala ne samo nemško, marveč kar celotno filozofijo, in s tem veliko pomoč pri razumevanju njegovih *das Sein, das Seiende, Dasein, In-der-Welt-Sein...* Terminologija je namreč tisto področje, ki je tudi Haakanu Karlssonu povzročilo prenekatero skrb in dvom o tem, da s prevodi vedno dosežemo pravilno razumevanje Heideggrovega mišljenja. Če sta še Gosden in Thomas velikokrat obdržala Heideggrove izvirne termine, se je Karlsson odločil za poangleženje izrazov, nekajkrat vpeljal lastne prevode (npr. *besinnliche Nachdenken* je prevedel v *contemplative thinking* namesto prej uveljavljenih različic *meditative, reflective, authentic, recollective, deliberative thinking*), včasih pa se iz zadreg reševal z izvirnimi pojmi (npr. *das Man* je ohranil brez prevoda) (Karlsson 1997, 58 in 41).

Razpravo je razdelil v tri razdelke in jih naslovil: *Pogoji, Konstrukcija, Dekonstrukcija*. Najobsežnejši je prvi, v kate-

¹ Z njim se srečamo pri Christopherju Gosden v *Social Being and Time*, Oxford, Cambridge: Blackwell, 1994 in Julianu Thomasu v *Time, Culture and Identity*, London, New York: Routledge, 1996. Sledijo članki C. Gosdena, H. Karlssona, S. Kühner, T. C. W. Oudemansa, M. Pattona in J. Thomasa v *Archaeological Dialogues* 3.1, 1996 ter H. Karlssona in J. Thomasa v *Archaeological Dialogues* 4.1, 1997.

² Karl Jaspers ga je obtožil, da dela nasilje nemškemu jeziku, Pomian pa mu je očital takole: *Heideggrovi teksti so pekel jezika, strah za komentatorje in tortura eksegetov*. Nasprotno pa je Walter Jens z navdušenjem napisal, da je Heidegger artist mišljenja, ki je, da bi bil razumljiv, razpolagal z dvema jezikoma, z grškim predsokratikov in z latinskim sholastike, zatem pa si je izmislil še tretjega, skrajno umeten jezik; nemški... cit. po F. Šrmpf, Vpraševanje o smislu biti, Književni listi, Delo, 4. december 1997, 49.

³ Knjiga z naslovom *Bit in čas* je izšla v prevodu slovenskih filozofov Tineta Hribarja, Valentina Kalana, Aleša Košarja, Deana Komela, Andrine Tonkli-Komel in Ivana Urbančiča pri Slovenski matici v Ljubljani, 1997, kot 42. zvezek Filozofske knjižnice. V slovenskem prevodu imamo tudi *Izbrane razprave* (izšle 1967. leta) in *Evropski nihilizem* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1971) v prevodu Ivana Urbančiča; knjigi *Uvod v metafiziko* (prevod Aleša Košarja) in *Na poti do govornice* (prevod Deana Komela in sod.) pa sta izšli pri Slovenski matici v Ljubljani, 1995. V zadnjih tridesetih letih je izšla cela vrsta razprav o Heideggrovem delu v Naših razgledih, Novi reviji, Perspektivah, Problemih, Tribuni... Nekaj jih je izšlo tudi v zbirki Znamenja (npr. *Identiteta in diferenca, Kantova teza o biti* v prevodu Tineta Hribarja, Znamenja 109, 1990 in 116, 1993 v Mariboru pri Založbi Obzorja. V Identiteti in diferenci je razprava Tineta Hribarja *Biti in bivati* na str. 45-96, ki je za nas pomembna zaradi zgodovine slovenske prevodne terminologije v Heideggrovih delih. Slovenske ustreznice Heideggrovi terminologiji najdemo v Glosariju k Biti in času (str. 598-603). Za razumevanje njegovih filozofskih razmišljanj je pomembna tudi študija Deana Komela, *Fenomenologija in vprašanje biti*, Znamenja 117, 1993.

rem nas najprej seznanj s svojimi nameni, izhodiščem raziskovanja ter vzroki tako znotraj arheološke discipline kot zunaj nje, ki so krivi tega, da spoznavamo vrednost Heideggrovega filozofskega premisleka v arheologiji s takšno zakasnitvijo. V drugem poglavju istega razdelka je opravil najprej s kratkimi navodili o prevodni terminologiji, se pomudil ob Heideggrovi vlogi v nacizmu in nas mimogrede opozoril, da šest strani razlag o njej Juliana Thomasa ni rešilo pred ostrimi napadi, pa tudi kako malo bi brali, če bi avtorje kot osebnosti presojali z etičnimi in moralnimi merili sedanjosti in jim, kadar bi bila njihova osebna slika negativna, odvzeli pravico do objektivnega ocenjevanja njihovega dela. Razdelek je zaključil s Heideggrovo vlogo v hermenevtiki in fenomenologiji.

Za razumevanje Karlssonovega pristopa k "heideggrovske arheologiji" je najpomembnejše tretje poglavje, imenovano *Heidegger in mišljenje: filozofske osnove*. Tu nam najprej približa Heideggrovo zgodnje razmišljanje, kakršnega je npr. razvil v *Biti in času*, pojasni pomen Heideggrovega obrata (*die Kehre*) in njegov pomen za arheologijo, nato pa se ustavi še pri kalkulativnem mišljenju. Poglavje zaključuje z umevanjem kontemplativnega mišljenja, v katerem vidi priložnost za drugačno razumevanje arheologije.

V drugem razdelku se napoti k premisleku arheološkega mišljenja. Najprej pojasni, zakaj se mu zdi Heidegger pomemben za razumevanje zahodnjaških arheoloških pristopov (kulturno-zgodovinskega, funkcionalističnega, marksističnega, procesualnega in postprocesualnega). Po Karlssonu so namreč vsi ti pristopi antropocentrični in potopljeni v kalkulativno mišljenje. Zaradi pozabljenosti biti in ontološke diference je sodobna arheologija usmerjena v skladu s tradicionalno (postsokratovsko) metafiziko. Neglede na različne pristope smo arheologi osredotočeni na bivajoče (stvari/artefakte) kot bivajoče, zanemarjamo pa iluminacijski proces ali pot po kateri bivajoče postaja bivajoče. Usmerjeni v to, kar je (bivajoče) in zanemarjajoč proces, ki vse to naredi mogoče (bit), se predamo tako zanikanju enotnosti kot (ontološke) diference med bivajočim in bitjo ter s tem povezanosti (oziroma razliki) med našim mišljenjem in bitjo. Ne zavedamo se "eksistencialnega potenciala", ki je v biti bivajočega, in smo po Karlssonu obsojeni na nemišljenje.

Karlssonov premisek je namenjen predvsem postprocesualistom. Med njimi in pristaši procesualne arheologije ne vidi ontoloških in epistemoloških razlik, kot jih sami razglašajo. Zatrjuje, da procesualisti še zdaleč niso razbili dihotomije med objektom in subjektom, prav tako ne med idealizmom in realizmom, še manj pa so se odrekli antropocentrizmu. Čeprav jim sicer priznava refleksijo tako epistemoloških kot ontoloških osnov arheologije in arheološke interpretacije, se ustavi pri sekundarnosti razlik, ki so jih ustvarili v odnosu do procesualistov. Teoretsko zajemanje iz strukturalizma, poststrukturalizma, hermenevtike, sociologije in kritične teorije jih je res odpeljalo na pot kritičnega pretresa dihotomij kultura/narava, telo/duša, sedanjost/preteklost, subjekt/objekt..., a jih - zaradi splošnega in dolgotrajnega odpora do filozofije in teoretskega mišljenja sploh - pripeljalo do tega, da zaradi "evolucije" teorije, podvržene izjemni časovni zbitosti (stoletje sociološkega in filozofskega premisleka je v arheološki teoretski praksi skrajšano na četrstoletje), velikokrat zaidejo v površnost in slabo poznavanje filozofskih osnov, na katerih gradijo nove teorije (še pogosteje pa metodologije). Postprocesualiste popelje skozi "zrcalo" tubiti, bivajočega, biti, resnice (v smislu Heideggrove *aletheia*), jezika in mišljenja. V pretres vzame novejša dela Iana Hodderja, Michaela Shanksa in Christopherja Tilleyja, pod drobnogled pa strukturalizem, poststrukturalizem, hermenevtiko in kritično teorijo.

Najprej se loti postprocesualističnega prizadevanja okoli razsrediščnja subjekta. Shanks in Tilley namreč v svojih de-

lih poudarjata subjektivnost, ki jo - skladno z lacanovsko psihologijo - vnašamo v predstavnostni svet, odvisna pa je od simbolnega in družbenega okolja, v katerem bivamo. Subjekt je tako vedno oblikovan v odnosu do drugih, hkrati pa izgublja nadzor nad tistim, kar ustvarja; subjekt se zdi razsrediščen. Karlsson takšni izpeljavi nasprotuje, saj je prepričan, da kartezijansko pojmovanje subjekta še zmeraj nosi v sebi sled antropocentrizma. Arheološke interpretacije so kot posledice kreativnosti interpretov (subjektov) zanj predmet spraševanja o tem ali so posledice naše subjektivne volje in transcendentnih struktur naših izkušenj ali pa so naše aktivnosti utemeljene na osnovi biti bivajočega. Karlsson je mnenja, da so grajene iz biti bivajočega (biti-kot-zgodovine), česar postprocesualisti ne razvijajo.

Naslednji predmet njegovega razmisleka je bivajoče. Pri postprocesualistih je utrjeno prepričanje o tvorni kulturi, ki sama v sebi nima pomena in ji ga dajejo šele arheološke interpretacije, odvisne od družbenopolitičnega konteksta interpretov. Simbolni in ideološki red, ki oblikujeta kontekstno odvisen pomen, sta objektivirana v materialni kulturi, i. e. je ta pomensko strukturirana v skladu z omenjenima redoma. Postprocesualisti verjamejo, da je mogoče opazovati materialno kulturo diskurzivno. Jezik in materialna kultura oblikujeta realnost, v kateri bivamo. Torej je realnost oblikovana s subjektivnim; artefakti ne obstajajo sami na sebi, marveč se pojavljajo v arheološki družbeni praksi. Karlsson nam pokaže, da se tudi Hodderjev kontekstni in interpretivni pristop nista izognila pastem antropocentrizma in ne izničila dihotomije subjekt/objekt. Strinja se sicer s postprocesualisti, da je pomen ustvarjen z našim aktivnim in praktičnim "bivanjem-v-svetu" in ne kot posledica absolutnega pomena, ki bi ga stvari nosile v sebi. Kot interpreti se lahko približujemo bivajočemu z različnih zornih kotov, vendar pa postprocesualisti pri tem zanikujejo bit bivajočega. Po Karlssonu (v skladu s Heideggrom) ni bivajoče (kot bivajoče) tisto, kar nas oblikuje, marveč je bit bivajočega tista, ki ji pripisuje to zaslugo. Naše spoznavanje preteklosti ni osnovano na nasprotju med subjektom in objektom (kot to uzakonja postprocesualizem), pa tudi ne z "dialektično meditacijo" med subjektom in objektom (kot prikazujejo procesualisti), temveč s prepletom vsega bivajočega v biti. Prav to prepletanje je tisto, ki dekonstruira polarnost objekta in subjekta.

Bit je pri postprocesualistih razumljena v tradicionalnem, postsokratovskem smislu kot pasivni del bivajočega oziroma kot njegov vidni del. Bit in bivajoče razumejo postprocesualisti kot identična, ker zanemarjajo ontološko diferenco. Slednja je skupaj s povezavo med mišljenjem in bitjo pozabljena pri vseh oblikah postprocesualnih pristopov.

Karlsson očita postprocesualistom tudi enačenje koncepta pomena s konceptom resnice. Za resnico menijo, da je oblikovana iz enakih družbeno-političnih, ideoloških in simbolnih struktur, kot so tiste, ki vplivajo na naše mišljenje. Zavračajo procesualno priseganje na resnico kot logično posledico odnosa med subjektivnimi idejami (hipotezami), ki se nanašajo na posamičen objekt in njegovo vidno, merljivo podobo. Poudarjajo pa tudi, da resnica ne pripada preteklosti ali celo njeni materialni kulturi. Postprocesualne ideje se tako kažejo ujeti v resnico, utemeljeno z našimi subjektivnimi (kontekstno odvisnimi) idejami ali mislimi ter našim subjektivnim pogledom na stvarno kulturo. To pomeni, da so ujemajoče se s postsokratovsko metafiziko. Karlsson Shanksu in Tilleyju sicer priznava, da se "dotikata" koncepta resnice v pomenu Heideggrove *aletheia*, hkrati pa poudarja, da ima naše razumevanje svoj izvor v "zgodovini" biti in ne v transcendentni strukturi izkušnje. Dokler ne bosta spoznani ontološka diferenca in zveza med bitjo in bivajočim, ne bo povezave med subjektom in objektom, pa tudi ne med interpretom in interpretiranim. Subjekt bo še zmeraj primaren in aktiven, objekt pa sekundaren in pasiven. Resnica postprocesualistom

ni resnica v pomenu *aletheia*, kjer je inherentna bivajočemu kot posledica biti.

Zelo kratek je pri odnosu med jezikom in stvarno kulturo postprocesualistov in nič daljši pri konceptu kalkulativnega mišljenja. Tu očita postprocesualistom, da vztrajajo na dihotomiji med telesom in dušo, antropocentričnem in kalkulativnem mišljenju, vendar se temu ne čudi, saj je vse posledica tega, da ne priznavajo ontološke diference in povezave med mišljenjem in bitjo (-kot-zgodovino).

V zadnjem poglavju drugega razdelka govori o prvih korakih "heideggrovske" arheologije, ki sta jih naredila Christopher Gosden in Julian Thomas. Pomudi se pri pomenu poznejših Heideggrovih razmišljanj, ki so po njegovem mnenju pomembna, če se hočemo rešiti antropocentričnosti, kakršno najdemo v njegovih zgodnjih delih in ji Gosden ter Thomas sledita. Pri Thomasu vidi Karlsson šibkost v tem, da s prevzemanjem Heideggrove fenomenološke metode prisega na transcendentne strukture izkušnje, formulirane kot končne in statične po naravi, kar pomeni, da so npr. neolitske strukture delovale na enak način kot današnje. Tako se je nemogoče izogniti antropocentrizmu, pa tudi dihotomije med subjektom in objektom na tak način ni mogoče presekat. Subjekt je še vedno - tako kot pri tradicionalni metafiziki - pojmovan kot osnovno jedro v odnosu do sveta. Ključno vprašanje je zanj sledeče: *Je bit-kot-zgodovina utemeljena na naših človeških, transcendentnih strukturah izkušnje ali je morda obratno?* Medtem ko se je Thomas odločil za prvo možnost, verjame Karlsson, da je dihotomijo subjekt/objekt lahko pretrgati in se izogniti antropocentrizmu le, če sprejmemo enotnost in (ontološko) diferenco med mišljenjem in bitjo.

Tretji razdelek je namenjen kontemplativni arheologiji. Zanj so podane samo smernice, saj najavlja avtor širšo obdelavo v svoji nastajajoči doktorski disertaciji. S heideggrovskimi poznimi razmišljanji je po Karlssonu tlakovana pot za presek dihotomije med objektom in subjektom in začrtan odmik od antropocentrizma. Z njimi sprejemamo bit (-kot-zgodovino) kot vir našega mišljenja in hkrati kot pogoj za bit v naših idejah in jezikovnih možnostih. Tak pristop upošteva (ontološko) diferenco, povezavo med bitjo in bivajočim ter tudi moč biti (-kot-zgodovine), i. e. naše "prebivanje" v biti. V svojih poznih delih nas Heidegger pripelje do obrata (*die Kehre*) biti, prvi korak k temu pa naredimo s kontemplativnim mišljenjem, i. e. z razmišljanjem o mišljenju in njegovih osnovah v biti.

Čeprav se že pišejo mnenja, kakršno je npr. tole: *.../Heidegger's thought has nothing to do either with method or with foundation of an area of investigation like archaeology,*⁴ sem prepričana, da stereotipne predstave o arheologiji ne bodo zavrle nadaljnjih raziskav. Z mislijo na Heideggrov izrek, da *filozofija že po svojem bistvu stvari nikoli ne olajša, temveč jih oteži,*⁵ a tudi: *"S filozofijo ne moremo početi ničesar" - to je popolnoma prav in v najlepšem redu. Napak je le, če menimo, da je ta sodba o filozofiji dokončna. V podobi protispraševanja pride namreč do majhne dopolnitve: če že mi ne vemo, kaj bi z njo počeli, pa konec koncev morda filozofija lahko kaj počne z nami, ob predpostavki, da se spustimo vanjo,*⁶ ostajam v pričakovanju novih besedil Haakana Karlssona in si želim, da bi bila pisana s takšno jezikovno jasnostjo kot je knjiga, o kateri sem poročala.⁷

Irena MIRNIK PREZELJ

⁴ T. C. W. Oudemans je zapisal to na str. 31 v Heidegger and Archaeology, *Archaeological Dialogues* 3.1, 1996, 29-32.

⁵ M. Heidegger, *Uvod v metafiziko*, Ljubljana: Slovenska matica, 1995, 11 (prevod A. Košar).

⁶ M. Heidegger, *Uvod v metafiziko ...* na str. 13.

⁷ Disertacija Håkana Karlssona je medtem izšla v knjigi *Re-Thinking Archaeology*, Gotarc, Serie B, Gothenburg Archaeological Theses 8, Göteborg 1998.